До восьмої години ранку хворі кінчали сніданок, і починалась візитація.

У черговій кімнаті, що разом з тим правила й за аптеку, лікар мовчки натягав халата, якого білість виразно підкреслювала йому пристаркувате байдуже обличчя.

Потім він одчиняв дверину першого покою та, спинившись на мить, на повні груди захоплював гостре й затухле повітря лікарні, мовби хотів злиться з ним і в ньому затонути.

В покої все приникало, хворі переставали голосно стогнати — сама поява лікаря давала їм на хвилю полегкість: хутко і тихо сновигали покоївки, виконуючи абияку працю.

Лікар підходив до найближчого хворого; за ним нечутною ходою посувались фершал із шматком паперу та олівцем і сестра-жалібниця.

Хворий змутнілими очима позирав на білого лікаря та мимрив спраглими вустами:

— Бік болить... Бік...

Лікар між іншим кидав оком на клапоть паперу, що приліплений був у головах хворого: там чорною низкою записано температуру. Звиклим рухом лікар брав руку хворого та, закотивши ковдру, приставляв до дощастих грудей дерев’яну дудочку. Поволі нахилявся він до хворого й казав:

— Дихайте.

Мова його була ніби вимушена.

Хворий робив кілька спроб глибоко дихнути, та зневірившись, шепотів, закидаючи руку за голову:

— Не можу... Ніяк...

Лікар, випроставшись та йдучи до другого хворого, бубонів собі під ніс:

Injectio cocaine… radix ipecacuani… tinctura adonis vernalis…

Фершал усе те похапцем зазначав на папері поруч прізвища хворого.

Біла процесія швидко плавала серед дерев’яних, нашвидку збитих ліжок. Серед задушених зойків лікар ніби неохоче й невдоволено бубонів:

— Tinctura strophoni, infusum...

Врешті півсотні хворих були оглянуті, та, почуваючи, що їм і на крихту не полегшало, починали зойкати й кричати ще голосніше, ще нестриманіше.

Лікар кидав халата й виходив на повітря. Тут чекала його ціла валка підвід, і він враз опинявся серед кола людей, що благали його приїхати до хворих. Лікар, не розмовляючи, сідав на перший-ліпший віз і незабаром зникав серед шляху.

У черговій кімнаті фершал швидко готував загадані ліки. Він хотів звільнитись якнайраніше, щоб піти половити риби, бо годину сьогодні було ніби до цього тільки й пристосовано.

Сестра-жалібниця розтирала масті й загортала порошки. У вікно з пригорка їм видно було село, що починало вже ховатись за розквітлими деревами. Невидимою, але відчутливою хмарою скупчилась над селом

пошесть та гнала до ненависного всім барака брички з жовтими тремтячими людьми.

Тільки-но вийшов лікар з покоїв, покоївки зібрались докупи й почали варнякати про враження минулої ночі. Вночі ж була пригода — Петро Горобець, що ходив ночувати до покоївки Марти, прийшов напідпитті та, переплутавши ліжка, зґвалтував покоївку Гашку так раптом, що коли та збагнула, в чім річ, все вже було скінчено. Такі веселощі не густо трапляються, а тому покоївки реготали і зле зацитькували хворих, як ті починали дуже вже голосно кректати або плакати.

По покоях почав ходити Явтух Куленко, що постачав воду до барака та рубав дрова на кухню. Він тримав у руках черепок, з якого поставав сизий дим. То курилась соснова живиця. Робив таке обкурювання Явтух з власного намислу і власне задля себе. Йому доводилось наносити води в покої, а його нудило від смороду лікарні.

Хворі поволі зникали серед диму, і Явтух, щоб заспокоїти їх, лагідно казав у кожному покої:

— Воно ж як ладан...

Перед бараком скупчувались баби — родички хворих, з глечиками й пакунками в руках. Приносили воду з далекої криниці й вірили, що та вода трохи цілюща.

Їх пускали на побачення тільки о другій годині, а тому вони поки що порозсідались на довгій лаві в затінку та обговорювали різні значні події.

Коли фершал проходив повз їх з довгим вудлищем, вони на мить замовкали.

Година на ловитву була чудова.

Чергова сестра Одарка Калинівна роздавала хворим ліки. Вона уважно схилялась до кожного та казала ласкаві, розрадні слова.

Але хворі її не любили. Не любили за те, що вона часто згадувала про Бога й радила покладати на нього свої надії. У хворих це викликало прикрість.

До того ж сестра Одарка Калинівна була вже досить старенька і як жінка не викликала жодної надії.

Хворі любили сестру Прісю. Вони кликали її навіть тоді, коли вона була не чергова. Важко засапуючись, хворий благав покоївку:

— Поклич мені сестру Прісю...

Та з’являлась без халата, свіжа й вогка, та з докором питала:

— Чого вам?

Хворий силкувався посміхнутись:

— Пече всередині...

Сестра Пріся недбало відповідала:

— Перепече.

Потім нахилялась до ліжка і на мить прикладала руку до лоба хворого. Серпанок її блузки лоскотав йому обличчя.

— Жар у вас, того й пече,— з’ясовувала вона, а її сині очі не витримували й сміялись.

Хворий не встигав подякувати за ласку та легенький дотик пахучої блузки, а вона вже зникала. Далі бачили, як на зеленій горі вітер бавився її спідницею.

Заходами сестри Одарки Калинівни в кожному покої повішено ікону. Їх пожертвувала баракові сама ж таки Одарка Калинівна. Вона питала на те дозволу лікаря. Той, набиваючи собі цигарки, невиразно відповів:

— Дарма.

Проте сестра Одарка Калинівна зважилась повішати ікони по кутках, і лікар нічого на те не сказав.

Роздавши ліки, сестра повернулась до аптеки за шприцом. Треба було зробити впорскування червоноармійцеві, якого хворим кинула тут військова частина. Відомо було, що червоноармієць має померти не пізніше як завтрашнього дня; йому вже паралізувало горло, і він не міг ковтати.

Подвір’ям проходила сестра Ганнуся із своїм п’ятилітнім сином. Сестра Одарка Калинівна зітхнула — їй хотілось би вирвати сина в Ганнусі та виховати його як людину. Через питання про виховання Антося між цими сестрами була затаєна ворожнеча.

Сестра Ганнуся повела сина до скель над річкою. Потім вони гуляли по саду, що невпинно прокидався, та ходили дивитись на землю, розкраяну плугами.

Антось споглядав те й навчався у природи мовчазності та спокою. Крім того, призвичаювався не жахатися з її могутності.

Сестра Одарка Калинівна ввійшла до покою з приладдям до впорскування й гукнула на Явтуха. На його завсіди гукали в такому разі.

Явтух приходив, зосереджено хапав червоноармійцеві руки та міцно тримав їх, поки сестра встромляла в кволе тіло тоненьку голку.

Тоді червоноармієць збирав рештку сил і пручався; він з нерухомим прокляттям упирав свої очі в обличчя Явтуха, а дихання його нагадувало рипіння тупої пилки по дереву.

Коли впорскування було зроблене, червоноармієць протягом стогнав і стихав. Явтух дивився на його так, як маляр дивиться на свій твір, та йшов рубати дрова.

Обідав медичний персонал увесь разом, крім лікаря, в тім маленькім будинку, де й жив. Лікар же повертався до барака аж надвечір. Він обідав звичайно в якогось хворого.

Раніше до брички, що привозила лікаря, прожогом кидались покоївки, палаючи з бажання побачити, скільки крашанок, масла та сала назбирав лікар за день. Потім би вони базікали про це цілу ніч. Та бричка завсіди була порожня.

Тоді покоївки остаточно переконались, що лікар приймає тільки гроші. Переказували, що він сотні за день збирає.

Фершал веселий вернувся з ловитви. Хоч він піймав тільки двох невеличких підустиків та десяток бобирів, а проте був задоволений.

— Гарно на воді! — казав він.— Тільки й життя, що посидиш на камінці з вудкою. Принаймні хоч спочинеш від тих миршавих жовтяків.

Він засміявся й показав рукою на барак.

— Сором,— сказала, образившись, Одарка Калинівна. — Люди страждають, а ви смієтеся з них.

Фершала роздратувала її мова.

— Так значить того замало, що я панькаюся з ними? — запитав він.— Я мушу бігти на село рятувати їх?

Одарка Калинівна нахилилась над тарілкою; вона ніяковіла, коли хто сердився. Але фершал зовсім розхвилювався й перестав їсти,

— Коли мене віддавали до фершальської школи,— казав він,— я плакав, я благав не робити цього. Я передчував, що мене чекає — оточення гнилих людей, що пухнуть і конають серед смороду. А мене таки віддали. Я тікав — мене духопелили, як тварюку...

Він махнув рукою й замовк.

— А знаєш, Ганнусю,— промовила сестра Пріся,— тобі випадає чергування під Великдень. Я підрахувала...

Пріся засміялася, радіючи з своєї вигадки, До Великодня ще лишалося більш як чотири тижні.

— Яка різниця? — запитав фершал.— Чи під Великдень хворі не так мордуватимуться, чи не доведеться каляти руки їхнім потом?

Одарка Калинівна з острахом подивилась на фершала. Вона ще виразніше відчула, як важко їй жити з цими людьми, але розрадила себе тим, що Христос ніс куди важчий хрест.

Сестра Пріся кидала кульки з хліба в Антося, а той рішуче не вважав на те.

— Антосю,— примхливо гукнула вона,— я тебе не люблю. Ти не хочеш гратися зі мною.

— Я ні з ким не граюся,— відповів хлопчик та поважно глянув на Прісю.

Та тільки тепер помітила, що очі в Антося холодні й блискучі, як лід, так само, як і в його матері.

Коли скінчили обідати, Антось поцілував матері руку, взяв свій ціпочок і подався до саду. Пріся знала, що він принесе звідти матері квіток.

Сестру Одарку Калинівну, як і завсіди, боляче вразило, що хлопчик не перехрестився після обіду.

"Що буде з його? — гадала вона.— Що може бути з хлопця, в якому з дитинства не розбуджено Бога?"

Проте після їжі хрестилася сама Одарка Калинівна.

Надвечір повернувся запорошений лікар. Він пройшов у свою кімнату й побачив на столі свіжий жмут квіток.

Лікар понюхав його, і в груди, засмічені пилом та випаринами хвороб, поллялись свіжі, бадьорі струмки. Повні легені набрав він ще раз, і голова йому закрутилася від запашності.

Він поклав квіти й закурив. Потім покликав покоївку та сказав їй:

— Заберіть звідси ці квіти.

Покоївка взяла їх; лікар умився та наробив на завтра півсотні цигарок. Час уже йти на вечірню візитацію.

На подвір’ї його перестрінула сестра Пріся й ображеним тоном промовила:

— Йосипе Мартиновичу, я нарвала вам квіток, а ви звеліли їх прибрати... Хіба ж так поводяться з подарунками?

Покоївка вже встигла її повідомити про долю квіток.

Лікар спинився.

— Я не хотів образити вас,— відповів він.— Але я не люблю підмальовувати життя. Слабодушність це.

Сестра Пріся була здивована.

"Чудна людина",— подумала вона про лікаря.

Так само гадали й селяни, коли лікар одмовлявся брати гроші та крашанки за лікування.

Сестра Пріся пішла у сад до альтанки, облямованої жовтою акацією. Там її, як і щовечора, чекали. На порозі альтанки сидів начальник найближчої залізничної станції. Він щовечора приїздив сюди велосипедом.

Коли Пріся підійшла й засміялася, з альтанки вийшла решта — вчитель місцевої школи, три меткі гімназисти та похмурий вихованець хімічного технікуму. Це був увесь чоловічий комплект сільської інтелігенції.

Начальник станції та вчитель ураз підхопили Прісю під руки й подалися до річки.

Юнацтво йшло ззаду. Технік, як гармата, бухав важкими дотепами, а гімназисти підхоплювали їх і розлягалися реготом.

На одній стежці саду товариство здибало сестру Ганнусю з сином.

Вони тут гуляли, бо Антось мусив полюбити ніч, що накладає на людей сірі непрозорі личини. Товариство мовчки їх привітало.

— Бачили — Гектор і Андромаха? — суворо сказав технік, коли вони одійшли з гони.

Гімназисти зареготали.

— Тіточко Прісю, скільки їй років? — спитав один із них.

— Двадцять два,— крикнула Пріся й засміялася.

Начальник станції й учитель, кожний зокрема, палко притискували її руку до своїх грудей. Це було таки приємно. Крім того, вони дивилися на неї очима, де захована була незвичайна суміш покори й нахабства.

Прісі було легко й весело йти, і вона радісно виставляла груди вперед.

Гімназисти уважно обговорювали справу про сестру Ганнусю. Вони знали, що Антось їй незаконний син, та дивувались, чому вона не пристає до їхнього гурту. Здається ж, молода й непогана.

Коли вони сіли, начальник станції дужим рухом штовхнув човна, і той тихо посунувся по темній поверхні.

Гімназисти тулились до сестри Прісі, мов за браком місця, користуючись з того, що вчитель громадив, а начальник станції керував човном.

— Слухайте, соловейко! — крикнула Пріся.

Учитель перестав громадити, і всі слухали соловейка. Той високо підкидав свій пружний голос, і, коли він зникав у височині, чути було, як бринить мелодія по скелях та лунає гаями.

Сестра Пріся нервово засміялася, несвідомо відповідаючи на ці жагучі, прикличні звуки. Човен сунувся нечутно далі слідом за своєю куценькою тінню.

Наступну добу чергувала сестра Ганнуся. Коли вона роздавала хворим ліки, з нею ходив у біленькому халатці Антось. Мати брала його в покої, щоб він заздалегоди призвичаювався спокійно бачити людські страждання.

О дванадцятій годині сконав червоноармієць. Худий і довгий, він простягся на ліжку.

Явтух Куленко зміряв його мотузкою двічі, щоб не помилитись, та загадав своєму дядькові Микиті викопати яму на кладовищі. Потім він почав збивати труну з обаполів.

Коли незграбна труна була готова, Явтух запріг воли, якими звичайно возив воду, і потяг її до барака.

— Ану, брязкотухи, поможіть нести! — звернувся він до покоївок.

Ті ж огинались; їх найбільше лякало, що мрець з обличчя був цілком зелений.

— Маніжниці,— зневажливо промовив Явтух.

Він узяв мерця в обійми й одніс до труни.

Сестра Одарка Калинівна ще звечора нагадала лікареві, що треба до червоноармійця попа.

— Дарма,— відповів лікар і пішов до себе в кімнату.

Сестра Одарка Калинівна почала боляче відчувати самотність своїх поглядів.

Врешті воли доплуганились до кладовища, і Явтух побачив, що дядько його ще не скінчив ями.

— Еге,— невдоволено мугикнув він.

— А куди йому поспішати? — спитав дядько Микита.

Він устромив лопату в землю й поволі розігнув спину.

— Не вкопаєш,— сказав він.— Земля, як дерево... Так, хлопче, як подме ще такий,— будемо ми на зиму рукава з камізельки ремиґати.

Дядька Микиту турбував східний вітер і суша, яку він нагонив. Дощу не було; що зійшло по степах, те никнуло, а що не зійшло, те й не сходило.

— Коли так,— обізвався Явтух,— я піду собі пужально виріжу. Старе геть-чисто побилося.

Дядько Микита докопав яму й сів на краю її закурити.

Явтух вистругав собі пужально.

— Давайте ховати, чи що,— запропонував дядько Микита, сплюнувши недокурка в яму.

Двома линьками спустили ящика на дно, швидко загорнули та вталували над ним землю.

— Без хреста? — спитав дядько Микита, вилізаючи на тачку.

— Гей,— крикнув Явтух, не дочувши його питання.

Червоноармієць лишився ззаду.

Ввечері сестра Одарка Калинівна не виходила з своєї кімнати. Замкнувши на ключ двері, вона завішувала хусткою вікно й запалювала перед образом лампадку.

Вона пригадувала всі образи, що їх терпів Бог од людей, з якими вона жила, і ще яскравіш поставали перед нею їхні вчинки і глум. Жагучий порив молитись за цих божевільних, грішних людей охоплював її, і вона вищала, випроставшись.

Спинившись на місці, сестра прислухалась, як змовниця, і, запевнившись тиші й темряви, йшла до кволого вогника та раптом падала перед ним навколішки.

Кілька хвилин вона мовчала в захопленні: потім з уст її виривались слова моління. Вони хапливим шепотом летіли на вогник, як метелики, і, чіпляючись одне за одне, зливались у тендітний, тремтячий звук. Іноді цей звук рвався, як нитка у прядці, а в тиші приглушено падало ниць людське тіло й лежало долі без думок і руху, без прохання й подяки. Поволі виростало воно потім з темряви на полохливе світло, а напружені

очі довго і вперто вдивлялись у невиразне обличчя Христа з таємною надією, що оживе воно і засяє світлом.

Бог же був мертвий, і не рухалась його піднесена рука. Тоді знову виривалась безкрая цівка слів і мовчки шурхало додолу підняте вірою тіло.

Голос молільниці міцнішав і з благального шепотіння робився настирливим і рішучим. Вона не прохала вже; вона умовляла Бога, радила навіть.

Врешті вичерпувались усі молитви, що вивчені були довгими роками, а загадковий Бог вимагав ще слів благання й любові.

Тоді жінка починала вимовляти слова без зв’язку й змісту, і всі вони безслідно горіли на хисткому вогнику лампадки.

А Бог таки не рухався; від благання не здригнулись його уста й од віри не жахнулись очі.

Час минав; у бараці давно вже повечеряли й погасили світло. Сміх сестри Прісі сплутувався з солов’їними співами понад річкою.

Одарка Калинівна ще переконувала Бога, щоб той простив і забув гріхи людей. Та мліло її тіло, й вона не здолала вже триматись навколішках. Жінка кволо сідала на підлогу та витягувала перед себе руки, не наважуючись підвести голову.

Вона тепер повторювала тільки одне слово, вкладаючи в нього решту сил і сподівання:

— Прости ... Прости.

Після безвільно падали руки на непритомне обличчя, й усе тіло незграбно хилилось на підлогу.

Так лежала сестра Одарка Калинівна, виснажена й нікчемна, перед жорстоким Нареченим.

Днями, вільними від чергувань, сестри Пріся і Ганнуся не виходили з саду. Тут вони в холодку дубів ховались від східного вітру, що звідусіль висмоктував вогкість і закидав її далеко геть.

— Ганнусю, подивись, чи нікого немає? — питала Пріся, швидко розстібала свою легеньку блузку і знесилено лягала на траву.

— Яка спека... більше, ніж літом... — шепотіла вона.

їй здавалось, що від спеки й суші її тіло розлазиться і зв’язок між частинами його тратиться безповоротно; навіть бою серця не чути було серед палкої тиші.

З боку річки надійшов до їх босий Антось з ціпочком в руках. Він здійняв свій капелюх і сів біля матері.

— Спека,— сказав він. — Я купався допіру, але не пособляє.

Всі замовкли та слухали, як вітер рве угорі вив’ялене гілля.

Але до Прісі раптом повернулась бадьорість. Вона підвелася з трави і засміялась, ще більш розгортаючи блузку. Волосся їй розпатлалось і пасмами падало на плечі й чоло.

Ганнуся й Антось здивувались з її сміху, бо вдень ніхто не сміявся. Розм’яклі люди ховались по закутках, і тільки потреба вигонила їх, напівсонних, під сонце.

Пріся схопила Ганнусину руку та, сміючись, казала:

— Як це смішно! Коли б ти бачила його в ту хвилю... Обличчя таке дике... каже — кохаю. Тільки це й каже.

Очі Ганнусі блиснули. Вона осмикнула Антосеві сорочку й відмовила:

— Що ж... мені теж так казали, мене теж кохали.

Холодом війнули ці слова на Прісю, і вона зібгалась, як від страшної образи. З острахом дивилась вона на спокійну Ганнусю, якій Антось поклав на коліна голову.

Через хвилинку вона впевнено відповіла:

— Не вірю тобі...

Ганнуся знизнула плечима. Вони знову змовкли, а вітер кублився вгорі, як великий неспокійний птах.

Пріся впорядкувала своє волосся та, знову весела й пружна, запропонувала:

— Давай співати!..

Ганнуся стріпнулась і полохливо перепитала:

— Співати? Так... Я сама хотіла...

Вона схилилась на лікоть, щоб зручніше було співати.

Пріся почала.

Пісні були сумні й глибокі, як прірви. В них здебільшого говорилось про українських козаків, що або не знаходили своєї долі, або знаходили її в неприємному вигляді власної голови, наштрикнутої на чужоземний спис.

Зосереджено гаптували два жіночі голоси тонку й повільну мелодію та пускали її летіти за вітром.

Співаючи, Пріся вдивлялась у очі Ганнусині й бачила, як там тане лід під слізьми.

Тоді Прісі зробилося лячно: вона боялась побачити, як сльози Ганнусині потечуть по щоках та впадуть на голову нерухомого Антося. Вона раптом запропонувала:

— Давай іншої... веселої.

Та Ганнуся хутко підвелася і шепнула:

— Ні, годі, годі вже...

Вона пішла до кімнати, лишаючи Прісю, і Антось поволі пішов за нею. Багато разів уже давала Ганнуся собі слово не співати, а ніколи не здолала втриматись перед принадною силою пісень.

В кімнаті Ганнуся сіла на стілець біля вікна та взяла Антося собі на руки. Міцно притискувала вона його до себе, мовби хто хотів його від неї відняти, і так довго сиділи вони, мати й дитина, з єдиним почуттям своєї окремішності.

Покоївки чекали того часу, коли лікар врешті зверне увагу на фершалову поведінку. Той став зникати після вечірньої візитації на цілу ніч, іноді спізнювався і на ранкову, а іноді повертався тільки в обідню

пору. Правда, він завсіди приносив повний кошик риби, і всі знали, що він цілу ніч ловив її.

Але лікар не вважав на те й не дивувався, коли візитацію йому доводилось робити тільки з сестрою-жалібницею.

Одного ж разу, лишившись з фершалом на самоті у черговій кімнаті, лікар запитав:

— Ви, може, поспішаєте куди?

Фершал зніяковів, але погляд лікаря, завсігди сірий і мертвий, тепер засвітився спокійним вогником.

— Правда... — відповів фершал,— мене чекає човен, щоб їхати на Загірну косу.

Лікар підійшов до його ближче й промовив:

— Я вас не тримаю... я розумію...

Він одійшов до вікна і став дивитись на село.

— Я розумію,— раптом додав він,— кожний має собі своє...

Візитація почалася, але фершал не був на ній присутній. Він поспішив до річки, щоб переїхати на косу.

Там він пройшов до куреня рибалок. Всі вони лежали круг вогнища, на якому варилась литвинська каша.

— Вечір добрий,— промовив фершал.

Ніхто не ворухнувся. Тільки той, що варив кашу, поволі підвів своє заросле обличчя та відповів за всіх:

— Вечір добрий.

Фершал теж мовчки ліг коло вогнища.

Після вечері всі молились на схід, і кожний молився своєму богові: у дужих душею і Бог був грізний та потужний, в кволих був Бог добрий і м’який.

Потім взялися до праці. Фершал і рибалка Охрім поїхали ставити перемети біля Дівочої затоки.

Охрім розповідав про своє життя, мірно коливаючи веслами:

— Цілісіньку зиму як у пеклі,— казав він. — Сварки, сусіди, гості... Я не соромлюся вам признатись — мене жінка б’є. Я двома пальцями задушити її можу, а вона мене б’є. Бо я не можу битись... я нікого не бив.

Фершал сидів на кермі та, слухаючи, вдивлявся в далечінь пологих степів.

Охрім казав далі:

— Вона лає мене за те, що не хочу хазяйнувати. А як я можу різати плугами землю, коли знаю, що вона мовчки стогне під ногами тисячі людей?

Рибалка захитав головою й витяг весла з кочаток. Уже наближались вони до Дівочої затоки і можна було не громадити.

— А вона цього не втне,— розповідав Охрім,— бо звикла, що землю всі штовхають ногами. Вона не плюне на долівку, а на землю плює. А як же їй, всіма обпльованій!? Ну, й сваримося... А я день у день чекаю, поки розтануть сніги, щоб податися жити на косу. І живу...

Охрім подивився навкруги. Зорі спускались на дно річки, як подарунки неба.

Фершал уже розгортав перемети.

Ніч, коли сестра Пріся віддалася начальникові станції, була скляна й нерухома. Здавалось, дерева застигли в камінь і дихати було важко, мов повітря розвіялось пилом по вулицях. Квіти акації повними гронами падали на землю, знесиливши з тиші та своєї запашності. Так само, як і в денну спеку, тіло розкладалось у беззв’язкову масу, і скрізь панувала радість притоми й знесилення.

Захоплена цією радістю, Пріся гадала, пригортаючись до коханого:

— Досі я важко відчувала пружність грудей і не знала щастя мати їх розталими від пестощів.

Коли начальник станції, приголомшений сухим повітрям і коханням, добився до своєї хати, на платформі його перестрінула ліхтарникова дочка.

Та щовечора до глибокої ночі самотньо блукала по платформі, бо інтелігентних юнаків бракувало, а сільськими вона гребувала.

— Ну, хто виграв? — запитала вона.

Начальник станції запевняв усіх, що він їздить вечорами до вчителя гуляти в преферанс.

— Ми,— відповів начальник станції і спинився на хвилину — його здивував звук людської мови.

Мешкання його було з чотирьох кімнат, але дві ніколи не одмикалися, бо були непотрібні.

Начальник станції сів біля столу та видобув з шухлядки записну книжку: "Порадник залізничника на рік 1910". Цю книжку він придбав ще на початку своєї залізничної кар’єри, але й досі там нічого не записав.

Сьогодні ж скоїлось щось таке, що треба було відбити навіки. Принаймні начальник станції був твердо того певний. Він розгорнув книжку на першій сторінці й написав:

"Квітня 3-го дня. Вночі я..."

Далі він не зміг висловити того, що таке ясне й велике стояло перед очима. Він закреслив усе та написав знову:

"Квітня 3-го дня. Вночі Пріся і я..."

Він здивовано помітив, що всі потрібні слова зникли, а лишились тільки цілком нікчемні.

Зненацька він схилив голову й заснув.

Дочка ж ліхтарника ще довго никала коло станції, одна серед будинків, дерев та залізних смуг.

Тієї ночі чергувала сестра Ганнуся. У покоях було тихо; хворі не стогнали і не метушились у гарячці. Вони як запаморочені повитягались на ліжках, без сну й без руху. Звечора вони хвилювались, прохали

розчинити всі вікна, прохали кислої води, а потім застигли, як риби на піску.

Сестра Ганнуся стояла біля вікна й дивилась туди, де по степах конала спрагла земля. Вдень вітер хапав пил та грудки, люто кидав їх на паростки хліба, рвав, розкидав і сам розсипався.

Ганнуся не здолала більше триматись на ногах і лягла. Сон не приходив, хоч з утоми не можна було ворухнути пальцем.

Сестра лежала с розплющеними очима, а бачила тільки важкий, виснажливий дим, що, здавалось, заповнив кімнату.

Вона не помітила, як згасла свічка, і місяць крізь гущавину дерев блискучими трісочками розсипався на підлозі.

Раптом у кімнаті зашуміло, загуркотіло й війнуло холодом.

Сестра Ганнуся схопилась — надворі полоснув дощ.

На другий вечір учитель сільської школи простував до барака. Надворі було вогко й легко, трохи холоднувато після ранкового дощу.

Шляхом він перестрінув трьох гімназистів та техніка, що вже вертали додому.

— Чого ви так рано? — здивувався учитель.

— Годі вже ходити,— відповів технік басом.— Справа безнадійна.

Гімназисти були сумні й мовчали.

— В чому ж річ? — спитав учитель.

Технік раптом зробився гострий і розлютований.

— Річ у тім, що треба було б вам бачити, як вони кинулись одне до одного сьогодні! З нами вона навіть привітатись забула.

— Це просто неввічливо,— додав один з гімназистів.

Всі скупчились, стали близько один до одного, як одна щільно з’єднана родина ображених і лукаво обдурених у своїх сподіваннях людей.

— Так ви підете туди ще?— питав технік у вчителя.— Ми постановили бойкотувати її. Це ж свинство — не привітатись.

Учитель стояв блідий і неприродно витягнутий.

— Ні, я не піду туди,— сказав він. — Я піду на берег попитати риби.

Юнаки пішли геть. Кожний з них не міг примиритись з тим, що він так жорстоко і нахабно обдурений.

А вчитель підтюпцем подався до саду; щось підказувало йому, що там він знайде Прісю та її коханця.

"Хоч подивлюся на них,— гарячково думав він,— хоч ударю його, хоч крикну їй щось образливе".

В садку його опанував страх і сором. Він спинився й поволі пішов назад до школи. В одну мить він знесилів і йшов, хитаючись, з байдужою посмішкою на обличчі.

Коло школи він опам’ятався. Спокійно одімкнув дверину, пройшов через клас у свою кімнату і сів на ліжко.

Він почав потроху розуміти, що Пріся з’явилась тут через пошесть, через зойки людського болю і смерть. І всі вони там, у бараці, існують тільки з лиха людського та прокляття.

Сестра Пріся цілими днями ходила зосереджена, і сміх її вже не турбував ані саду, ані будинку, де жив увесь медичний персонал.

Тільки в бараці днями чергувань до Прісі верталось її дитяче недбальство та нестримана ласкавість, що чарівно полегшувало найтяжчі муки. Легко ходила вона по покоях, як коханка, нахилялась над хворим і з очей бачила, чого той бажає. З непідробленою щирістю метушилась вона, щоб допомогти озвірілій із болю людині.

Сестра Ганнуся зовсім не розлучалася з сином. Разом вони ходили по степу, збираючи квіти, разом чергували біля хворих. Здавалось, вони мали таємницю від усіх, що зв’язала їх навіки.

Увечері вони гуляли по саду та сходили на гору, з якої видно було село і степ. Тут вони сідали на купі дикого каменю й лишались до півночі.

Земля, відроджена щедрим дощем, парувала, і над нею поставали теплі пахощі. Під їхнім впливом зникали думки, а байдужість обхоплювала тіло та колисала його, як на гойдалці.

Антось сказав матері:

— Мамо, сьогодні Одарка Калинівна знову говорила мені про Бога. Я проходив повз барак, і вона мене спинила... Казала, як я мучитимусь після смерті, коли не молитимусь Богові...

Сестра Ганнуся збентежилась.

— Що ж ти їй на це?

— Я сказав, що не хочу молитися. Вона образилась... Адже ж ти казала, що коли б Бог і був, то люди б мали катувати його врешті, а не він людей. Проте його й зовсім немає.

Сестра Ганнуся зітхнула.

— Так, сину,— сказала вона,— Бога немає; то кволі люди вигадали його, щоб була ще одна надія.

Якось сталося так, що дід Якимець, нічний церковний сторож, зробився єдиним приятелем сільського вчителя. Скоїлося це без балачок, непомітно й одразу.

Прокидався дід Якимець о восьмій годині вечора і зразу ж готував учителеві самовара. Разом вони сідали пити чай; випивали мовчки по дві склянки кожний.

Потім дід Якимець видобував з кишені газету: "Комуніст", орган губпарткому КП(б)У,— одшматовував клапоть та крутив величезну своїм розміром цигарку.

— Може, вже віконниці зачиняти? — запитував він.

— Авжеж,— відповідав учитель і починав запалювати каганця.

Коли віконниці були зачинені, учитель добував із скрині скрипку й ноти, клав їх на стіл та присував ближче каганець.

Дід Якимець сідав на лавочку в найтемнішому кутку й застигав у темну чудернацьку скибу.

Учитель брав скрипку до плеча й клав смик на струни. Звук виринав густо-шовковий, та враз обривався, як акробат з високої трапеції.

— Діду,— звертався вчитель до сторожа.— Я щовечора прохаю, щоб ви не дивились на моє обличчя, коли я граю. А ви...

— Не буду більше,— шепотів зляканий дід.— Я дивитимусь у землю...

Учитель грав. Спочатку він дивився на ноти, а потім забував їх перегортати та починав грати те, що, здавалось йому, він чув давно... може, ще в дитинстві, коли батьки брали його з собою ночувати в степи.

Потім перед ним у яскравих фарбах з’являвся барак і все, що там стогнало й катувалось. Безкрайньою валкою сунулись перед ним юрби людей з підтятими думками та розкраяним тілом, а він, як найнятий музика, компонував їм величний марш Funerbe .

Дід сидів у кутку, скоцюрбившись, з примруженими очима, ніби він не встиг приготуватися до хвилі звуків, і вона захлиснула його несподівано. Дід сидів геть розгублений та почував, як звуки великими клинами врізаються в його тіло і трощать його на шмаття.

Учитель кінчав. Він ще стояв нерухомо, і смик лежав на струнах. Але звуків більш не було.

Дід Якимець підводився і йшов до дверей. Там він спинявся і казав учителеві:

— Я, як пас громадську череду, так у мене була сопілка... Тоді я теж грав... корови пасуться було, а я граю сам собі.

У сінях сторож брав ціпка та плентався до церкви заснулим селом.

Дід жив уночі, коли всі спали; а вдень, коли всі жили, дід спав, і ніколи не снилося йому сонце.

Сестра Пріся якось увечері попросила Ганнусю:

— Ганнусю, дозволь мені якийсь час ночувати з тобою разом. Останні ночі я кепсько сплю... Я боюся чогось і все думаю...

— Будь ласка,— відповіла Ганнуся.— Антось може спати зі мною на однім ліжку.

Тієї ж ночі Пріся розбудила Ганнусю. Пріся була перелякана, й сорочка на ній тремтіла.

— Ганнусю,— просила вона,— дай мені брому або морфію... Мені все сниться, що я падаю... В той час, коли я маю вдаритись, прокидаюсь, і в мене болить усе тіло...

Сестра Ганнуся встала й одхилила вікно.

— Свіже повітря заспокоїть тебе краще од брому,— сказала вона.

Пріся сіла біля вікна.

— Як приємно,— промовила вона,— і... соромно. Здається, то не вітрець, а хтось живий торкається тіла та задумливо пестить його.

Пріся здригнулась і швидко накинула на себе хустку.

— Ганнусю,— казала вона. — Яка велика влада ночі над моєю душею і тілом. Ввечері, коли приходить він, я не можу боронитись проти його слів, бо він каже те, що має ніч... Коли ж він іде од мене, ти стаєш переді мною, і твої заморожені очі враз розвіюють усі слова його... Я знаю, що прийде час, коли він покине мене...

Пріся замовкла, ніби чекаючи відповіді, але Ганнуся мовчала, схилившись на спинку ліжка.

— Або ще гірше — ми одружимося, як він намовляє, і будемо жити на маленькій станції, де в добу проходить два потяги... там будуть мимо сунутись люди, а я навіки спинюся. А занепаде ж врешті кохання, а я таки житиму, здатна тільки варити борщ та ночувати з чужою мені людиною... О, який сором це шлюбне життя!

Пріся схопила Ганнусині руки і стиснула їх.

— Ганнусю, ти мусиш мені допомогти визволитись з-під влади ночі; я не хочу чути його слів...

Ганнуся хитнула головою.

— Я допоможу тобі,— шепнула вона.

Пріся встала і нахилилась до неї.

— А то... страшно? — спитала вона, вказуючи на Антося, що спав.

— Ні,— відповіла Ганнуся.

Обом їм не хотілося спати. Вони сіли поруч на ліжку і розмовляли без кінця. Пріся розповідала про своє дитинство і батьків, а Ганнуся згадала, як той, Антосів батько, вийняв з неї молоду душу і роздушив.

День у день переконувалась сестра Одарка Калинівна, що Бог прокляв тих людей, з якими їй доводиться жити. Вона зрозуміла, що не хоче Бог їх простити і молитись за них даремно.

Здибаючись з ними, вона трималась їх осторонь та гадала:

— Я молилась за вас до безтями. Бог великий не почув мене, бо він прокляв вас і нащадків ваших. Ви ще жахнетесь його гніву, прокляті від Бога.

Вдень вона збирала квіти та запашні трави і розкидала їх по кімнаті. Кожний куточок квітчала вона і сплела на образ Христа великий вінок з колючої шипшини.

Вечорами вона не молилася вже, навіть не запалювала лампадки; вона тільки казала, повернувшись обличчям до Христа:

— Дякую тобі, Боже. Мені нічого не потрібно.

Потім вона сідала на стілець і почувала, як утворюється надслівний зв’язок між нею і божеством; вона почувала, що стає часткою його великої волі і думок.

Щовечора міцнішав цей зв’язок, і дедалі, то вільніше розумілася Одарка Калинівна з Богом. Він, уквітчаний тернами, одкривав їй свої затаєні плани і радився з нею в кімнаті, закиданій квітками та пахощами степів.

Сестра Пріся не одходила ані на крок од Ганнусі, і начальник станції мусив іти з ними обома й Антосем до річки.

Начальник станції був невдоволений і не розумів Прісиної поведінки. Та взялася рука за руку з Ганнусею і перед тим, як сказати що, так дивилась на неї, ніби прохала дозволу говорити.

Мовчки подивились вони на холоднувату просторінь річки та на легенький місток, що місяць перекинув між Двома берегами.

Коли вернулися назад до барака, сестра Пріся попрощалась, щоб разом з Ганнусею іти до кімнати.

— Сестро Прісю,— сказав тоді начальник станції.— Мені треба дещо сказати вам наодинці.

Пріся щільніше притулилась до Ганнусі, хотіла щось одмовити, а потім швидко подалася геть, зовсім звісившись на Ганнусину руку.

— Чого ж мені боляче? — питала вона.— Я ж сама хотіла й розбила...

— Це мине,— сказала Ганнуся.

— Прісю, оце все? — гукнув їй навздогін начальник станції.

Йому ніхто не відповів.

Він тоді сів на велосипеда й посунув на станцію. На платформі, як звичайно, гуляла ліхтарникова дочка; вона привіталась з ним, і він хитнув їй головою. В кімнаті він запалив світло й знайшов свою записну книжку. Довго він вдивлявся у написані там слова:

"Квітня 3-го дня. Вночі Пріся й я..."

Одну хвилю серце йому підкотилось до горла, і він схопився, щоб бігти з цією книжкою до барака та крикнути там:

— Пріся моя! Ось документ!

Та він заховав книжку; він зрозумів, що кохання промчало повз його, як потяг, і зникло ген, як і всі потяги, що проходили коло його станції.

Сестра Ганнуся чергувала під Великдень, як і напророкувала колись Пріся. До церкви з медичного персоналу не пішов ніхто. Притомлена Пріся спала, бо останній час по охоті чергувала по двоє діб вряд то за Ганнусю, що блукала скрізь з сином, то за Одарку Калинівну, що

замикалась у кімнаті. Лікар робив цигарки, бо дедалі то курив їх більше, а фершала зовсім не було в бараці: він добув у лікаря двомісячну відпустку, ніби з приводу гострого недокрів’я, і зовсім перебрався на Загірню косу.

Одарка Калинівна теж лишилася вдома.

— Чого маю я йти до церкви? — гадала вона.— Адже ж Великий Наречений прийде сам до мене в кімнату.

Лікар уже налагодився спати, коли його покликано в барак до хворого. Він узув черевики і пішов; коло ліжка сестра Ганнуся марно силкувалась заспокоїти хворого.

— А! — крикнув хворий, забачивши лікаря. — Ось і він. Я тут мучусь, спрага мене пече... Полекшіть мої муки! Ви ж лікар!

Лікар сів біля нього на дзиґлику й байдуже подивився на записану температуру.

— Нащо ж мене везли з дому до барака? — питав хворий. — Всі думали: тут учений лікар пособить. Краще б я дома помер...

Хворий кричав. Слова його ляскали по мурах і гинули між ними.

— О, якби я видужав, хоч на годину! Порізав би всіх лікарів. Я б умився їхньою розумною кров’ю. Я б помацав рукою їхній учений мозок...

Раптом він упав на подушки та, протягаючи руки до лікаря, зашепотів:

— Дайте чогось, щоб не пекло хвилину, благаю вас... я руки ваші цілуватиму... нема сил терпіти... дайте...

Лікар піднявся.

— Морфію... десять крапель,— мляво промовив він і посунув до себе в кімнату. Роздягнувшись, він закурив.

— А що як не стане враз пошесті та хвороб? — запала йому в голову несподівана думка. — Як же я тоді?..

Він засміявся. Дурниці. Пошесть завсіди буде, як не на Україні, то в Китаю або ще десь.

Хворий у бараці солодко заснув. Сестра Ганнуся пройшла покоями — все було тихо. В бараці лишилась тільки одна покоївка, та й та була сердита, як гадюка, бо всі її подруги, бувши релігійні, подалися христосуватись до церкви, дарма що христосувались були щоночі і без Христа.

Сестра Ганнуся вийшла на повітря і спинилась, схилившись на двері. Раптом з села залунали великодні дзвони.

Але воскреслий Бог не прийшов у барак, і сестра Ганнуся стояла перед ним, як самотній дозорець на варті страждання.

1920